

ОСТАННЯ ВОЛЯ Б.Б. СКАДОВСЬКОГО

Інна Черноіваненко

аспірантка кафедри
всесвітньої історії та історіографії
Херсонський державний університет,
inna_chorn1989@ukr.net

У статті здійснено аналіз заповіту Б.Б. Скадовського — засновника херсонської гілки дворянського роду Скадовських. Подано характеристику елементів, що становили форму приватноправового документу у першій чверті XIX ст., визначено інформативні можливості джерела для вивчення початкової історії роду Скадовських в Південній Україні.

Ключові слова: заповіт, рід Скадовських, приватноправові джерела, історія родини.

Родина Скадовських була добре відомою в Південній Україні протягом XIX—30-х рр. XX ст. Наявність значних земельних володінь, активна участь в економічному та громадському житті, ініціативність у вирішенні актуальних проблем надали можливість представникам роду внести значний вклад у розвиток регіону.

Рід Скадовських належав до шляхетського стану Речі Посполитої. Балтазар Балтазарович Скадовський (1752–1814) прибув до Південної України в кінці XVIII ст. Спочатку він виступав довіреною особою землевласників Могильова — представляв їхні інтереси під час поставки деревини до Херсона. Згодом служив директором Польської торгівельної компанії, що діяла в Херсоні протягом 1783–1787, 1791–1795 рр. [с. 78].

Після нетривалої відставки, Б. Скадовський перейшов на державну службу до Російської імперії. Справа в тому, що на початку XIX ст. в персональному складі адміністрації регіону відбулися важливі зміни. В 1803 р. градоначальником Одеси став Є.Й. Рішельє (з 1805 року Олександр I призначив його на посаду генерал-губернатора Новоросії). Першим кроком на шляху до проведення реформувальних стали кадрові перестановки. Призначення нових вищих посадових чинів означало кардинальні зміни у житті місцевого шляхетського чиновництва¹. В 1803–1811 рр. Бальтазар Бальтазарович служив директором Одеської митниці. Саме на цій посаді він отримав статус надвірного радника².

Одружився Бальтазар Бальтазарович в 53 роки. Його дружиною стала Євдокія Іванівна (прізвище невідоме). Порівняно пізній вік створення родини

¹ Бойко А.В. З історії родини Остроградських // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. — 2004. — Випуск 1. — С. 5–14.

² Madzik M. Z działalności handlowej polaków w Odessie w pierwszej połowie XIX wieku // Поляки на Півдні України. Одеса, Ополе, Ольштин: Гермес, 2006. — С. 78–84.

пов'язаний, на нашу думку, з необхідністю формування економічних передумов, необхідних для утримання сім'ї. Подружжя мало трьох дітей — доньок Олександрю (нар. 1806 р.) та Єлизавету (нар. 1809 р.) і сина Лева (1814–1871). Лев Балтазарович народився тоді, коли батьку виповнилося 62 роки.

Завданням статті є окреслення інформаційних можливостей заповіту Б.Б. Скадовського з метою дослідження початкової історії роду Скадовських.

Джерело є першим відомим приватноправовим актом, укладеним після оселення в південноукраїнському регіоні. Б.Б. Скадовський став засновником херсонської гілки роду, тому вивчення його тестаменту є важливим для розуміння початкової історії родини.

Приналежність заповітів до актових документів дає підстави наголошувати на високому рівні достовірності такого історичного джерела. Це стосується фактографічного матеріалу, що міститься у тестаментах. Інформація в заповіті подавалася у наративному стилі, у вигляді розповіді від першої особи із особливим текстовим оформленням. На шляху до «вічності» заповідач повинен був підвести підсумки своїх вчинків, що надавало документу форму сповіді. Людина прагнула позбавитися земних гріхів, тому не приховувала правду перед смертю³. Важливою змістовною складовою заповітів стала «тема вибачення або прощення» — базове поняття християнської доктрини⁴.

Як узагальнення особистого та публічного життя, цей тип джерел дозволяє розглянути особистість тогочасної людини у найрізноманітніших спектрах. Тестамент був елементом «доброї смерті», засобом, який дозволяв убезпечитися на випадок несподіваної кончини⁵. На думку російської дослідниці Н. Пушкарєвої, розгорнуті, «емоційно насичені» заповіти надають можливість замислитися про обставини здійснення вчинку укладачем акту, його почуття, духовний світ та систему цінностей⁶.

В сучасній українській історичній науці спостерігаємо підвищений інтерес до використання приватноправових джерел. До спеціальних досліджень залучаються комплекси заповітів етнічних спільнот, населених пунктів (зокрема міст), соціальних груп, осіб.

Г. Гедьо використовувала заповіти як джерело до вивчення повсякдення Ніжинської грецької громади. В роботах значну увагу приділено характеристиці базових структурних елементів документів. На думку дослідниці, перспектив-

³ *Falniowska-Gradowska A. Wstêp // Testamenty szlachty krakowskiej XVII-XVIII wieku. Wybór tekstów źródłowych z lat 1650–1799 / Opracowana Alicja Falniowska-Gradowska. — Kraków, 1997. — S. VIII.*

⁴ *Felea A. The theme of forgiveness in testaments and epitaphs in Romanian countries, Rzeczpospolita and The Russian Empire (XVIII century-XIX century) // Codrul Cosminului. — XVII. — 2011. — Nr. 2. — P. 177.*

⁵ *Вінниченко О. «Своя смерть»: річпосполитський шляхтич перед обличчям вічності (за ранньомодерними тестаментами) // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. — Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Гол. ред. В. Смолій. — К.: Інститут історії України, 2013. — С. 293.*

⁶ *Пушкарева Н.Л. Опыт микроанализа эмоциональных отношений семьи «новых русских» XVI столетия // Историческая психология и социология истории. — 2009. — № 2. — С. 101.*

ним є використання заповітів для вивчення родинних відносин⁷. Об'єктом джерелознавчого аналізу Н. Білоус виступили заповіти жителів Києва середини XVI-першої половини XVII ст. Описано процедуру укладання, визначено тематичні блоки, що становили основний зміст документів (розпорядження про передачу майна, настанови щодо душі і тіла тощо)⁸.

На основі козацьких заповітів реконструкцію діяльності старшини проводить О. Кривошея⁹. Дослідженням тестаментів шляхти Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII століття займається О. Вінниченко¹⁰. Дослідниця здійснила джерелознавчий аналіз та публікацію заповіту одного з найзаможніших магнатів Речі Посполитої — Яна Тарла¹¹. Однак залучення приватноправових актів до студій з історії родин лише розпочинається.

Необхідно зазначити, що на початку XIX ст. в Російській імперії ще не існувало загального законодавчого акту відносно регулювання процесу спадкування¹². Для вирішення конкретних випадків практикувалося видання іменних указів. На початку 1830-х рр. було розпочато юридичне оформлення спадкового права як окремої галузі¹³.

Заповіт Б. Б. Скадовського є невеликим за обсягом. Він зберігається в фонді 191 «Херсонська губерньська палата цивільного суду» Державного архіву Херсонської області. Документ складається з вступного протоколу, диспозиції, заключного протоколу. Юридичну силу тестамент отримував після підписання свідками. Як правило, цю функцію виконували особи з близького оточення ініціатора заповіту. Присутніми при засвідченні акту були: статський радник Герасим Іванович Федоров, надвірний радник Борис Борисович Лопатинський, колезький асесор Яків Андрійович Дорошенко (хресний батько Лева Балтазаровича), штабс-ротмістр Самійло Христофорович Ренц (п'яте прізвище нерозбірливо). Заповіт був власноручно підписаний укладачем.

На момент створення документу Балтазару Балтазаровичу виповнилося 62 роки. Приводом до укладення заповіту було погіршення здоров'я. Найчастіше саме наближення смерті ставало мотивацією до написання тестаменту¹⁴. «По

⁷ Гедьо А. Заповіти як джерело з історії повсякденного життя ніжинської грецької громади XVIII — першої половини XIX ст. / А. Гедьо // Краєзнавство. — 2010. — № 3. — С. 117–122.

⁸ Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI-першої половини XVII століття / Ред. кол.: В.А. Смолій, О.П. Толочко, В.М. Горобець. — К.: Видавничий дім «Простір», 2011. — 200 с.

⁹ Кривошея О. В. Еволюція духовних заповітів козацької старшини // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. — 2007. — Вип. 12. — С. 78–81

¹⁰ Вінниченко О.В. Шляхетські заповіти в реляційних книгах Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII століття як історичне джерело: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. — Львів, 2009. — 19 с.

¹¹ Вінниченко О. Заповіт сандомирського воєводи Яна Тарли (1750 р.) // Вісник Львівського університету. — Серія: Історія. — 2009. — Вип. 44. — С. 384–415.

¹² Титова Т.В. Еволюція завіщательного права в Росії XVIII-початку ХХ століть: автореф. дисерт. на соискание учен. степени канд. ист. наук. — Нижний Новгород, 2000. — 27 с.

¹³ Смирнов С.А. Развитие института наследования по завещанию в Российской империи в 1835 — 1917 гг.: автореферат дис. канд. юрид. наук. — Москва, 2012. — 38 с.

¹⁴ Вінниченко О. «Своя смерть»... С. 278.

летам моим, сближающим жизнь к концу и по причине частых болезненных припадков расстраивающих мое здоровье коим теперь стражду будучи в совершенном рассудке и в памяти». Документ укладався поспішно, тому містить загальну інформацію про розподіл спадщини. Між укладенням заповіту та смертю минув один місяць. Помер Б. Скадовський 12 квітня 1814 р. Родина вирішила поховати Бальтазара Бальтазара на Білозерському кладовищі¹⁵

Головний зміст документу — впорядкування майнових справ. Акт розкриває дві проблеми: ілюструє процес передачі майна в межах родини та демонструє поведінку в ситуації вирішення боргових зобов'язань. З документу дізнаємося загальну інформацію про матеріальний статус заповідача.

Б. Скадовський відносився до великих землевласників Південної України. Йому належали села Білозерка Херсонського повіту Херсонської губернії та Василівка Олешківського повіту Таврійської губернії. Поблизу Одеси знаходився хутір, в якому власник встиг влаштувати сад. Загальна площа земельних володінь становила близько 14 000 десятин [ф. 14, оп. 2, спр. 8]. Заповідач зазначав спосіб набуття права власності на нерухомість («собственно мое имя мною благоприобретенное»)¹⁶. Таким чином, Б. Скадовський став першим власником маєтностей в родині. В його розпорядженні перебували кінські стада, вівці та інша худоба. Укладач оцінював майно в суму, розміром 150000 карбованців.

Б. Скадовський передавав все майно дружині і дітям. Оскільки на момент його смерті діти були малолітніми, виконавцем акту заповідач призначив Євдокію Скадовську. Причому Б. Скадовський наполягав на вчиненні поділу на користь сина («надаючи дружині повну волю на поділ [майна] між дітьми, будучи впевнений в тому, що вона в поділі не образить і синові надасть можливу перевагу»).

Надання першості сину в процесі спадкування, по-перше, відповідає правовим нормам Російської імперії. З іншої сторони, сімейний масток забезпечував фінансову стабільність для представників дворянства. Згідно Указу імператриці Анни Іванівни, виданому в 1731 р., родові нерухоме майно повинно було передаватися в спадок по закону — лише синам заповідача¹⁷. Доньки мали право претендувати на 1/14 нерухомого і 1/8 рухомого майна батька¹⁸.

До спадкоємців переходили також борги Б. Скадовського. Укладач заповіту допускав можливість відновлення посягань з боку кредиторів. Саме тому вважав за доцільне попередити нащадків про наявність незаконних, на його

¹⁵ Державний архів Одеської області. — Ф. 37. — Оп. 4. — Спр. 30. — Арк. 12.

¹⁶ Державний архів Херсонської області (далі — ДАХО). — Ф. 191. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 22.

¹⁷ Рахманкина М.Е. Наследование как основание возникновения права собственности на недвижимое имущество: теоретический и практический аспект: автореф. диссерт. на соискание учен. степени канд. юрид. наук. — М., 2007. — С. 12.

¹⁸ Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. — Ростов-на-Дону. — 1995. — С. 488–492.

думку, грошових претензій. «Обов'язок дружини моєї [в цій ситуації — І. Ч.] захищати моє право резонами і доказами, що їй відомі від мене»¹⁹.

У власне заповіті відсутній перелік осіб, які заборгували кошти. Прізвища кредиторів дізнаємося з матеріалів, внесених до актової книги. До актової книги записували заповіт та відомості про обсяги боргів вже після смерті тестатора, що підтверджують заголовки та початкові канцелярські формули (біля імені присутня приписка «покійний»). З документу дізнаємося про імена кредиторів Б. Скадовського («дворянин Спіндер», «Ловський» та ін.)²⁰.

Детальний заповіт Є. Скадовської є своєрідним звітом про виконання останньої волі Б. Скадовського. Після його смерті, Євдокія самостійно займалася управлінням маєтку. Головний маєток — Білозерка — перейшов до сина Лева, потім передавався по чоловічій лінії. В спадок до старшої доньки Єлизавети Балтазарівни Любенкової (Скадовської) переходила Веселівка. Олександра Балтазарівна порівняно рано стала вдовою. Тому Євдокія Скадовська вирішила подарувати доньці ділянку землі²¹. В 1836 р. Олександра отримала село Арнаутку, що перебувало в її власності 20 років. Потім власниця продала маєток рідному брату. Таким чином, після тривалого роздільного володіння, Леву вдалося «зібрати» нерухому батьківську спадщину²². Садиба в Білозерці стала головним маєтком, центром господарських, наукових та культурних практик роду.

Борги вдалося повернути поступово. Кредитні зобов'язання виявилися об'ємнішими, ніж передбачав Б. Скадовський. В додатку до заповіту наявна виписка з документів Херсонської палати цивільного суду та кріпосних справ, що розкриває обсяги фактичної заборгованості. Б. Скадовський заборгував близько 50 000 крб.

Тому Євдокія Іванівна звернулася за допомогою до другого чоловіка — Луки Тимофійовича Яворського. Через 15 років в своєму заповіті Євдокія згадувала про його участь в вирішенні господарчих проблем сім'ї. «В край складні обставини маєтку нашого... він видавав готівку... і підтримав на щастя всіх спадкоємців маєток від повного занепаду, особливо під час неврожаю 1825, 1834 рр., на виховання дітей, на сплату Херсонському приказу відсотків ... на виплату деяким кредиторам нашим нестерпних боргів». Євдокія Яворська намагалася оскаржити частину боргових претензій чоловіка. Такі спроби закінчилися невдачею. Тому серед боргів, що мали сплатити діти після смерті Євдокії Яворської, ще знаходимо позики Б. Скадовського («по поставці за купця Нехельмана, Токаревського», «міщанину Фатову», «шляхтичу Линьовському», «курському купцю Антимонову»)²³.

Отже, проведене дослідження є першою спробою залучення заповіту Б. Скадовського до сімейно-історичних студій. Аналіз приватноправового акту

¹⁹ ДАХО. — Ф. 191. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 22.

²⁰ ДАХО. — Ф. 191. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 22зв.

²¹ ДАХО. — Ф. 191. — Оп. 1. — Спр. 92. — Арк. 8зв.

²² ДАХО. — Ф. 191. — Оп. 1. — Спр. 152. — Арк. 66–68.

²³ ДАХО. — Ф. 191. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 22зв.

розкриває важливі сторінки з історії роду Скадовських. За часів Б. Скадовського були закладені засади високого соціального статусу і майнового становища роду. Заповіт засновника роду демонструє поведінку представника дворянської верстви в питанні впорядкування прижиттєвих справ. Заповіт був позбавлений релігійно-моральних вказівок і розкривав зміст майнових розпоряджень. Остання воля заповідача задовольняла спадкоємців, оскільки відомості про оскарження відсутні. Заповіт Б. Скадовського став підсумком особистого та публічного життя засновника роду Скадовських.

ПОСЛЕДНЯЯ ВОЛЯ Б.Б. СКАДОВСКОГО

Інна Черноіваненко

аспірантка кафедри

всемирной истории и историографии,

Херсонский государственный университет,

inna_chorn1989@ukr.net

В статье сделано анализ завещания Б.Б. Скадовского — основателя херсонской ветви дворянского рода Скадовских. Подается характеристика элементов, которые составляли форму частных актов в первой четверти XIX века, определено информативные возможности источника для изучения начальной истории рода Скадовских в Южной Украине.

Ключевые слова: завещание, род Скадовских, частноправовые источники, история семьи.

LAST WILL B.B. SKADOVSKI

Inna Chornoivanenko

postgraduate student of the department

of world history and historiography,

Kherson state university,

inna_chorn1989@ukr.net

The article made an analysis of testament of B.B. Skadovski — founder of Kherson branch of the noble family Skadovski. The elements which made the form of these documents are analyzed. Determines the information capabilities of the source for the study the early history of the family of Skadovski in the Southern Ukraine.

Key words: testament, family of Skadovski, private law source, family history.